

Jaume VILAGINÉS
 El paisatge, la societat
 i l'alimentació al Vallès
 Oriental (segles X-XII)
 Barcelona: Publicacions
 de l'Abadia de Montserrat,
 2001, 325 p.

La vida medieval al Vallès Oriental

Sobre els canvis socials als segles X i XII

Quan parlem de recerca en àmbits acadèmics (universitats i centres d'investigació), acostumem a oblidar, injustament, un col·lectiu que, de manera discreta, sense fer soroll, lluny de pressions curriculars i la majoria de vegades al marge dels projectes i grups d'investigació oficialment reconeguts i subvencionats des de les institucions, fa recerca i tot sovint, com queda a bastament demostrat amb el llibre que comentaré, bona recerca. Em refereixo als professors d'institut. No sé si és just d'individualitzar els professors i catedràtics d'ESO i de batxillerat com a grup específic en el conjunt de l'activitat i de la producció científica a Catalunya. Cenyint-nos estrictament al terreny de la història, és evident que només una minoria d'ensenyants de secundària es dedica a la investigació com a activitat complementària de la docència, però els que ho fan comparteixen unes mateixes circumstàncies derivades de la seva activitat professional que condicionen fortament, per no dir limiten, la seva activitat, i que fan que el producte resultant, la investigació, tingui unes característiques específiques, que són, en una o altra mesura, conseqüència d'aquestes circumstàncies.

Fer recerca en història vol dir, en primer lloc, anar als arxius, a les biblioteques i hemeroteques, consultar *in situ* les fonts i els fons documentals i bibliogràfics. I és clar que els professors d'institut disposen de poc temps per anar a arxius i biblioteques, la majoria dels quals no ofereixen horaris compatibles amb la jornada docent. En conseqüència, la recerca de l'ensenyant acostuma a tenir uns objectius temàtics, temporals i geogràfics més limitats que la dels qui poden dedicar a la investigació una part més o menys important de la seva activitat laboral. Addicionalment, en la majoria de casos, el professor d'institut treballa alliberat de la pressió i les presses dels qui fan de l'activitat científica (publicacions, participacions en congressos, etc.) una carrera de mèrits amb l'objectiu d'aconseguir o consolidar una determinada posició en el món acadèmic. L'activitat investigadora generalment es dilata en un període més o menys llarg de temps, cosa que sens dubte té una incidència altament positiva en la qualitat del producte.

El treball de recerca que em plau presentar al lector de PLECS –l'edició de la tesi doctoral de Jaume Vilaginés, professor

d'Història de l'IES de Mollet del Vallès, defensada amb èxit a la Universitat de Barcelona l'any 2000– comparteix, en una o altra mesura, els trets que acabo d'assenyalar.

El professor Josep Maria Salrach, director de la tesi, afirma en el pròleg que «aquest llibre no és una monografia d'història regional (o comarcal). És una recerca sobre els canvis socials dels segles X-XII, que pren per terreny d'anàlisi el Vallès Oriental». Jo no tinc tan clar, però, –em perdonarà el mestre– que una i altra cosa, la història social i la regió com a objecte d'estudi, es donin en aquesta obra de manera incompatible. És evident que aquesta és una recerca d'història social que pretén estudiar els canvis històrics més destacats d'un període determinat de l'edat mitjana, però no ho és menys que la tesi de Vilaginés presenta les característiques bàsiques de les monografies clàssiques d'història regional. Després de presentar el marc geogràfic, les característiques naturals de la regió escollida d'acord amb l'ordre de rigor de la geografia descriptiva, l'autor passa a estudiar els principals canvis històrics experimentats pel territori, el paisatge humanitzat, durant el període predeterminat en la topografia, l'hàbitat, l'estructura productiva, les relacions socials, etcètera. Des d'aquesta perspectiva, l'obra de Vilaginés no presenta grans diferències de concepció amb les tesis d'història regional de Duby, Toubert, Fossier o Bonassie, per citar les més cèlebres, que prenen la regió històrica com a laboratori d'estudi dels canvis socials dels segles X-XII.

Hi ha, però, una diferència fonamental entre el treball de Vilaginés i les tesis d'història regional clàssiques. Vilaginés no construeix un model històric del canvi social durant el període assenyalat a partir de les dades –abundants– que ha obtingut de la seva recerca, sinó que apriorísticament adopta, com a marc interpretatiu, el paradigma dominant actualment en la historiografia medieval en relació als canvis històrics del segle X-XII, segons el qual la societat europea, el segle XI, en el curt lapse d'uns decennis, després de patir una profunda crisi, va conèixer la instauració d'un nou ordre social que anomenem feudalisme. La teoria del canvi o de la mutació feudal la va formular, en el cas català, Pierre Bonnassie en la seva cèlebre tesi (1975), però els antecedents han de cercar-se en una altra tesi regional, la de Georges Duby sobre el Màconnais (1953), on aquest historiador sostingué la idea de la instauració d'una nova senyoria, anomenada «banal» en la terminologia francesa, com la principal conseqüència de la feudalització del segle XI.

L'adopció de l'esquema mutacionista per part de Vilaginés queda plasmada en la divisió de la part central de la seva tesi, la que dedica al paisatge, concepte que engloba l'evolució de les relacions entre poder, societat, economia, hàbitat i territori, en dos grans blocs, titulats «L'espai divers» i «L'espai controlat», corresponents respectivament a dues fases històriques, l'etapa prefeudal (segles IX-X) i l'etapa feudal (segles XI-XII).

En «L'espai divers», Vilaginés destaca la importància de la vila com a estructura d'hàbitat i d'organització comunitària de la societat no controlada pels senyors, amb el sistema compartimentat d'usdefruit dels béns comunals o emprius (prats, boscos i pastures, aigües) que permetia, entre altres coses, el desenvolupament d'una transhumància de petit recorregut i la propietat compartida dels molins i horts, com també el predomini de la petita propietat lliure de la terra, de la pagesia aloera i de l'heretament igualitari.

Dins «L'espai controlat» (segles XI-XII) Vilaginés dedica un capítol al tema, llargament oblidat, de la gènesi de la parròquia i l'establiment de la xarxa parroquial, procés antic, anterior a la reforma gregoriana, que l'autor vincula a la reacció de l'Església diocesana davant la feudalització, tot i que remarca el desacord historiogràfic a l'hora d'interpretar aquest fenomen polièdric. Perquè si, d'una banda, la parròquia neix com a conseqüència del moviment de Pau i Treva i la necessitat de protegir la població de la violència feudal, substitueix la vila com a marc de les solidaritats pageses i es troba en els precedents immediats del municipi tardomedieval, de l'altra des del seu naixement es presenta com una estructura d'enquadrament de la població a les mans de les famílies de l'aristocràcia castellana (els límits parroquials i de castell termenat coincideixen!, remarca Vilaginés oportunament), que controlen l'accés a nombroses capellanies i el cobrament de la renda parroquial per antonomàsia, el delme.

Menys innovador és el capítol que Vilaginés dedica a la senyoria, reprenent els vells tòpics de la desaparició de la petita propietat alodial, la creació del mas com una estructura feudal, diferenciat del mas d'època carolíngia, el paper del batlle en la gestió de la senyoria, l'asserviment de la pagesia i la institució de l'hereu i d'altres. L'autor ens alerta, però, de la importància de les terres dominicals, que identifica amb la reserva, i de la necessitat de revisar el paper d'aquests espais de la senyoria durant la plena i baixa edat mitjana.

El tercer gran procés estudiat per Vilaginés és el de la gènesi i desenvolupament topogràfic, urbanístic, econòmic i polític de les viles-mercat, un tema actualment "de moda" que, per la quantitat d'implicacions que té i les perspectives que obre a la recerca, està renovant profundament el panorama historiogràfic català. Parlar de viles-mercat al Vallès Oriental vol dir essencialment referir-se a tres nuclis de població que irradiaren la seva influència dins i fora de la comarca: Granollers, Caldes i Sant Celoni. Tot i que en dos casos aquestes viles tenen antecedents llunyans, el seu ressorgiment a partir del segle XI no té, per Vilaginés, relació amb el passat, sinó amb les transformacions econòmiques que va impulsar el feudalisme. Quan tradicionalment l'aparició dels mercats vilatans s'ha posat en relació amb factors exògens, com el desenvolupament del comerç de llarg abast i de l'economia monetària, l'autor destaca la importància de la demanda senyorial de béns, de luxe o de primera necessitat, i de serveis, com també la influència senyorial en l'orientació productiva del territori i l'especialització dels mercats.

En el quart capítol, Vilaginés, a partir de les dades privilegiades que ofereix la documentació vallesana del segle XII, afronta la reconstrucció històrica dels models alimentaris, clarament diferenciats, de la noblesa i de la pagesia. Vilaginés segueix Montanari en considerar que la privatització dels espais comunals, dels boscos i de les pastures per part dels senyors, a partir del segle XI, es traduí en un canvi, almenys parcial, del model dietètic de la pagesia, cada cop més basat en el consum dels cereals i de la carn.

La tesi de Vilaginés, tant pels esquemes teòrics adoptats com per la relació entre aquests i l'evidència documental, planteja nombroses qüestions que, per la seva complexitat, em resultaria difícil, per no dir impossible, tractar en el curt espai d'aquesta ressenya. Podríem preguntar-nos, a tall d'exemple: el sistema

compartimentat d'usdefruit dels comunals i de tinença de molins és una especificitat de l'organització de la vil·la altomedieval i, per tant, de la societat prefeudal, o es troba en segles posteriors convivint amb la titularitat senyorial d'aquests béns? per què la feudalització de la societat no suposà el final de la condició privilegiada d'una part de la pagesia vallesana, la que gaudia de l'estatut de franqueses, quan la resta de la pagesia fou sotmesa a la remença i als mals usos? és lícit pressuposar una discontinuïtat entre les viles-mercat tardomedievales (documentades ja des del segle XI) i les viles antigues, simplement perquè no hi ha prou dades documentals que l'avalin?

Sens dubte, cadascuna d'aquestes qüestions per separat, i moltes altres que podríem formular, seria matèria d'un debat, però totes elles, de manera directa o indirecta, remetent a una qüestió de fons: els problemes que planteja l'acceptació de la teoria del canvi feudal com a marc interpretatiu de tots els canvis socials esdevinguts entre els segles IX-XII, plasmada en el recurs, abusiu, que fa l'autor dels adjectius "prefeudal" i "feudal" per definir i caracteritzar els elements pertanyents a dues societats radicalment diferents separades per la frontera imprecisa del segle XI. Foren realment tant diferents el pagès, la vila, el molí i el mas prefeudals, és a dir, dels segles IX-X, del pagès, de la vila, del molí i del mas feudals, que existien dos segles més tard? O més aviat cal cercar les diferències, abans i després, entre els pagesos aloers i els serfs habitants a les dominicatures, entre les petites viles i les que evolucionaren cap al concepte de vila-mercat, entre molins alodials i molins de titularitat senyorial que els senyors convertiren en banalitats, o entre masos dominicals o centres de batllia i petites explotacions pageses?

Deixant de banda els excessos acadèmics del discurs de Vilaginés i l'adopció dels models teòrics dominants en la historiografia, són moltes les aportacions que, des d'una petita regió particularment il·luminada com el Vallès, l'autor fa a la història social de la Catalunya medieval, algunes de les quals ja he subratllat més amunt.

El llibre de Vilaginés té un mèrit addicional: el d'estar escrit en un llenguatge clar, concís i entenedor, assequible per a tot tipus de públic. Llegint-lo hem recuperat el gust, un xic oblidat darrerament, per la monografia regional, aquell producte historiogràfic que, com la història local, pot plaure a un lector divers, no únicament a l'historiador professional. Només em resta desitjar que l'exemple d'aquest professor d'institut del Vallès, arrelat al territori on ensenya història, sigui seguit per altres historiadors, doctorands o no, perquè manquen encara a Catalunya moltes monografies com aquesta, basades en el rigor de la feina ben feta, sense presses.

Pere Benito i Monclús